

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MANTIQUIY FIKIRLASHNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

U.R. Toshmatova
QDU Boshlang'ich ta'lim
kafedrası katta o'qituvchisi

O'qituvchining fikrlash qobiliyati orqali rivojlangan kommunikativ savodxonlikka oid ko'nikma va malakalari barcha fanlardan beriladigan ta'lim natijasining mahsulidir. Chunki, ona tili, o'qish, matematika, odobnoma, badiiy mehnat, musiqa, tabiatshunoslik darslarida shakllangan bilim, ko'nikma va malakalar fikrlash qobiliyati va kommunikativ faoliyat orqali namoyon bo'ladi. Ularning fiziologik mexanizmlari va signal tizimining reflektori tizimidir. Bu esa inson asab tizimidagi reflektor aloqalarni tashkil qiladi. Kommunikativ ko'nikma va malakalarning psixologik asosini tafakkur va tushuncha, mustakil bayoni - axborotlarni qabul qilish, uni ongda qayta ishlash va fikr tarzida ifodalash jarayoni, yani, jamiyatdagi, ijtimoiy turmushdagi shahslararo muloqot jarayoni tashkil qilish. Bu jarayon davlat va jamiyat tomonidan shaxsning kommunikativ savodxonlik darajasiga qo'ygan talablarini o'zida ifodalaydi. Fikrlash qobiliyati tushunchasi pedagogik nuqtai nazardan shaxsni kuzatish, uni o'zi mavjud bo'lgan jamiyat talablari va mezonlari asosida ijtimoiylashtirish jarayoni bilan bog'liq. Ta'limning mohiyati kerak, bu jarayonda kommunikativ ko'nikma va malakalar alohida didaktik moddalar sifatida namoyon bo'ladi. Ular o'z ichida ta'limiy va ijtimoiy axborotlarni saqlaydi. Bu axborotlar o'quvchi va egallangan bilim asoslarini, shakllangan ko'nikma malakalarni, o'quvchi axloqida rivojlanayotgan ijtimoiy munosabatlarni ifodalaydi. O'quvchi tomonidan egallangan ko'nikma malakalar ular taraqqiyotining asosini belgilamoqda. Pedagogik hamda psixologik nuqtai nazardan olib qaralganda, fikrlash qobiliyatining rivojlanishi jamiyat a'zolarining bir-birini hamda shaxslararo munosabatlarning yuqori darajalarini taminlaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda dars materiallari alohida o'rin egallaydi. Hozirgi darsliklar o'zida fanlarning zamon mazmunini, o'quvchilar bilish faoliyatini barqaror yo'nalishlarini ifodalashi kerak. Darsliklarda o'qituvchilarning intellektual ishlab chiqarishga hizmatli ko'p tarmoqli gipermatnlar kiritilishi maqsadga muvofiq. Berilgan barcha didaktik materiallar o'zining axborot berish kuchi, til xususiyatlari bilan yaxlit tarzda boshlang'ich sinf o'qituvchilarning kommunikativligi savodxonligini ta'minlashga xizmat qilish kerak. Hozirgi zamon darsliklarida bimalol didaktik materiallarni ishlab chiqishda multimedia yo'nalishdagi o'quv materiallaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Insonning fikrlash qobiliyatining muhim tarkibiy qismlaridan biri bu mantiqiy savodxonlik, ya'ni har qanday intellektual faoliyatda zarur bo'lgan ma'lum bir minimal mantiqiy ko'nikma va bilimdir.

Mantiq matematikaning ajralmas qismi bo'lganligi sababli, maktab o'quvchilari uchun maktab matematika kursida mavjud bo'lgan mantiqiy tushunchalar va harakatlarni ajratib ko'rsatsak, ularga tegishli uslubiy ishlov berishni qo'llasak, ularda mantiqiy ko'nikmalarni shakllantirish mumkin deb taxmin

qilish mumkin. Har qanday faoliyatda e'tibor, mantiqiy fikrlash qobiliyati inson uchun zarurdir, chunki ular muammolarni hal qilishga, qiyin vaziyatlardan chiqish yo'lini topishga yordam beradi. Matematika ijodkorlik sifatida alohida holatlarda qo'llanilishi kerak bo'lgan umumiy qoidalarni ishlab chiqishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Bu qoidalarni yaratgan kishi yaratadi. Tayyor matematik qoidalarni qo'llagan har bir kishi bilimning boshqa sohalarida yangi qiymatlarni yaratishi mumkin. Matematika alohida qobiliyatlarni talab qiladi, degan fikr bor. Ammo matematikani o'qitish amaliyotini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, o'quvchining matematik bilimlarni mazmunli o'rganishi uchun oddiy o'rtacha qobiliyatlar etarli. Ba'zan matematikada muvaffaqiyat oddiy yodlashga asoslangan deb o'ylashadi. Yaxshi xotira kerak, ammo har xil turdagi vazifalarni hal qilishning eng muvaffaqiyatli usullarini topish va vizual tasvirlardan foydalanish qobiliyati muhimroqdir. Mantiqiy, oqilona va izchil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ayniqsa qimmatlidir. Bu qobiliyatlarning barchasi matematikani ijodiy o'rganish jarayonida nostandart masalalarni yechish yoki turli adabiy manbalarda ham deyilganidek - ko'ngilochar, evristik, ijodiy, izlanish, muammoli, mantiqiy deb ataladi. Matematik masalalarni yechish jarayonida maktab o'quvchilarida fikrlash uslubi shakllanadi, bunda ular fikrlashning ma'lum sxemasiga amal qilishni, tarkibiy qismlarga aniq bo'linish va o'z fikrlarini ifodalashni o'rganadilar, simvolizmning to'g'riligini aniqlaydilar.

Nostandart vazifalarni hal qilish bevosita shaxsning ijodkorligi bilan bog'liq, bolalarda mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun o'quv faoliyatining samaradorligi bunga bog'liq.¹O'qituvchi o'quvchiga nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarni berishi, balki ularni hayotda qo'llashga o'rgatishi kerak. Fikrlashning ekssentrikligini rivojlantirish, muammolarni "taqlid" yordamida hal qilish uslubidan voz kechish kerak. Aynan boshlang'ich maktab yoshida, psixologlarning tadqiqotlariga ko'ra, mantiqiy fikrlashni, muammoni hal qilish uchun nostandart yondashuvni shakllantirish zarur. Agar maktabgacha yoshda bolaning o'yin faoliyati yetakchi bo'lsa, boshlang'ich maktabda o'qishga yo'naltirish mavjud. Fikrlash asosiy funksiyaga aylanadi. Aqliy faoliyatni rivojlantirish boshlang'ich maktabda ustuvor ahamiyatga ega. Mantiqiy fikrlash bolani o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va ko'nikmalaridan foydalangan holda, shuningdek, nazariy va amalda nostandart vaziyatlarda qaror qabul qilishga, shuningdek, kerakli ma'lumotlarni topishga o'rgatishni tartibga soladi. Bularning barchasi mantiqiy fikrlashni rivojlantirish, agar u asosiy vazifa bo'lmasa, keyinchalik bolaning boshlang'ich maktabda o'qishi davrida eng muhimlaridan biriga aylanishidan dalolat beradi. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda quyidagilar muhim: tahlil qilish, sintez qilish, tushunchalar bilan ishlash, xulosa chiqarish, mulohaza yuritish, bahslashish va eng muhimi, mustaqil fikrlash odatini rivojlantirish, g'ayrioddiy yechimlarni izlash. Aqliy faoliyat, boshqa har qanday faoliyat kabi, o'qitilishi va rivojlanishi kerak. Zamonaviy dunyoda bola ko'pincha shunga o'xshash qiyinchiliklarga duch keladi, shuning uchun bu mavzu bugungi kunda eng dolzarb hisoblanadi.

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 4-sinf o'quvchilarining hammasi ham mantiqiy fikrlash ko'nikmalariga to'liq yoki hech bo'lmaganda qisman ega emaslar. Ba'zan ba'zi o'quvchilar hatto o'rta maktabda ham ularni

o‘zlashtirmaydilar. Ushbu dalillarning barchasi boshlang‘ich maktab o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishdagi muayyan muammolarni, shuningdek, bolalarga aqliy operatsiyalarning asosiy usullarini o‘rgatish bo‘yicha maqsadga muvofiq ish olib borish zarurligini ko‘rsatadi.

Ko‘pincha, ushbu yo‘nalishdagi ishlar kichik o‘quvchilarda mantiqiy fikrlashni shakllantirishga eng samarali ta’sir ko‘rsatadigan shart-sharoitlarni, o‘qitish usullari va pedagogik texnologiyalarni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot natijalari ko‘pincha ikkita muammoni hal qildi: olingan bilimlarning mazmuni qanday bo‘lishi kerak va o‘qituvchi o‘quvchilar ongiga qanday ma’lumot yetkazishi mumkin. Axir bilimlarni mexanik ravishda o‘rganish mumkin, fikrlashning oqilona usullari ularni tushunishga imkon beradi.

Mantiqiy fikrlash qobiliyati 1-sinf o‘quvchilari uchun zarurdir. Mantiqiy fikrlashning eng kichik usullariga ega bo‘lmasdan materialni to‘liq o‘zlashtirish mumkin emas. Mantiqiy fikrlashni o‘rgatish, shuningdek uni rivojlantirish tabiiy, hayotiy vaziyatlarga yaqin bo‘lishi kerak. Shu bilan birga, pedagogik vositalar bola rivojlanishining yoshga bog‘liq xususiyatlarini (psixologik va jismoniy) hisobga olishi kerak. Mavjud maktab o‘quv dasturlarida, albatta, mantiqiy universal harakatlarni shakllantirish mashqlari mavjud, ammo mavhum fikrlashni rivojlantirish zarurligini hisobga olgan holda, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun qo‘shimcha dastur ishlab chiqish uchun tajriba o‘tkazish mantiqan to‘g‘ri keladi va har qanday darsga mashqlarni o‘quv jarayonida ham kiritish mumkin.

Ushbu muammoning yechimi shundan iboratki, diqqatni o‘quvchiga beriladigan ma’lumot hajmini ko‘paytirishdan, mantiqiy universal ta’lim harakatlarini shakllantirishdan o‘tkazish kerak. Shu bilan birga, o‘qituvchi o‘z e’tiborini kichik maktab o‘quvchisida umumiy mantiqiy aqliy faoliyatni o‘rnatishga, har xil xulosalar turlari bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratishi kerak. Ta’lim jarayonini shakllantirishga bunday yondashish standart darsning borishini butunlay o‘zgartirishi mumkin, masalan, ilgari o‘qituvchi dars mavzusini so‘ragan bo‘lsa, endi u talabalarni yetakchi savollar bilan boshqarishi kerak, shunda ular o‘zlari mavzu nima ekanligini va nimani o‘rganish kerakligini aniqlaydilar. Kichik maktab yoshi - bu mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning faol propedevtik bosqichi, bu davrda umumta’lim maktabining o‘quv dasturini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun asos bo‘lgan tahlil, sintez, umumlashtirish, cheklash, tasniflash, taqqoslash, mavhumlashtirish va boshqalarning mantiqiy operatsiyalarini amalga oshirish uchun asoslar yaratiladi.

Kichik maktab o‘quvchilari tomonidan mantiqiy operatsiyalarni bajarilishini tavsiflovchi yoshga bog‘liq asosiy xususiyatlarga quyidagilar kiradi: sezgirlik, mavhumlikka nisbatan faoliyatni tahlil qilish, sintezni asosan vizual vaziyatda obyektlar bilan harakatlarni to‘xtatmasdan amalga oshirish, taqqoslash operatsiyasini obyektlar, bog‘lanishlar va obyektlar bilan o‘zaro munosabatlarni tartibga solish bilan almashtirish istagi, xususiyatlar, obyektlarning muhim xususiyatlarini ularning yorqin tashqi belgilari bilan almashtirish. Shunday ekan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mantiqiy fikrlashga o‘rgatish boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining eng muhim vazifalaridan biridir.¹

Xulosa qilib aytganda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda mantiqiy fikirlashni rivojlantirish bolalarni yoshidan qat‘iy nazar uni tez fikirlashga hamda tez va to‘g‘ri qarorlar qabul qilishga kerak bo‘ladi.

Mantiqiy fikirlash odamda tug‘ma bo‘lmaydi uni o‘yinlar, mashqlar va mashg‘ulotlar orqali rivojlantirish mumkin, mantiqiy fikirlashni rivojlantirish turlaridan munozara tadbirlarda qatnashish va bu jarayonda kichik detallarga ham etibor qaratish va ularni bog‘liq taraflarini o‘rganib chiqish. Shular orqali bola mantiqiy fikirlashni rivojlantirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati: (references)

1. Abdulboriyeva Mexruza Anvar qizi Namdu tayanch doktoranti
Международный научный журнал № 5(100), часть 1 «Научный Фокус»
Сентябрь, 2023
2. Z.K.Kalendarova. Primary education - the foundation of general secondary and higher education. International Conference on Humanity, Education and Science London U.K December 15th 2021 conferencezone.org . 330-332.
3. Z.K.Kalendarova. Innovative model of shaping students’ creative thinking skills in primary education in the process of creating problem situations and its content. Innovativ achievements in skience 2022.
4. N.X. Raxmankulova “ Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mantiqiy fikirlashlarini rivojlantirish” darslik, Qo‘qon 2025